

Stoffelijke en geestelijke welvaart voor het volk

Louise Went (1865-1951)

Door Liesbeth Simpelaar

Geschreven in opdracht van de Marie Kamphuis Stichting

Louise Went (1) was een sociaal bewogen vrouw. Ze is bekend geworden als een van de eerste woningopzichteressen in Nederland. Daarnaast was ze vijftien jaar lang directrice van de Bouwonderneming Jordaan en mede-oprichtster van de School voor Maatschappelijk Werk, waar ze ook les gaf. Ze werd gezien als een autoriteit op het nieuwe gebied van sociale volkshuisvesting.

Louise Went, 1939

In 1938 schreef ze over het eind van de 19de eeuw: "De leefwijze der minder gegoeden boezemde den beter gesitueerden weinig of geen belang in. Op het gevaar van slecht wonen en enge behuizing werd dan ook voor het eerst de aandacht gevestigd, toen epidemieën de landen teisterden." (2)

Ze verbaasde zich over de onverschilligheid ten aanzien van de slechte leefomstandigheden van arbeiders. Pas toen mensen gingen beseffen dat de volksbuurten voor hen bedreigend waren omdat daar besmettelijke ziekten als cholera, tyfus en tuberculose heersten, kwam in 1901 een Woningwet die rijksvoorschotten voor woningbouw mogelijk maakte. Ook werd in

Went voelde zich al vroeg betrokken bij de bewoners van de Jordaan. Als meisje woonde ze er dicht bij, en toen ze haar acte Lager Onderwijs haalde hielp ze de vrouwen, die overwegend analfabeet waren, de brieven te lezen van hun man als die ver op zee was. Ook richtte ze kinderclubjes op en gaf ze gratis les. Ze las de artikelen in het Sociaal Weekblad van Hélène Mercier, die betoogde dat vrouwen nodig waren bij het verbeteren van woningen omdat dat niet alleen een technisch, maar ook een sociaal vraagstuk was, en raakte met haar bevriend.

Het was vooral de vrouwenbeweging die ervoor zorgde dat er vanaf eind 19de eeuw aandacht kwam voor de volkshuisvesting (4). Zowel Mercier als Went speelden daar een belangrijke rol bij.

Dit artikel gaat over de Bouwonderneming Jordaan, de toenmalige woonomstandigheden in Amsterdam en over het werk van Louise Went als woningopzichteres. Als laatste komt aan de orde hoe het later verliep met dat vak.

Activiteiten Louise Went

1. De Bouwonderneming Jordaan

Deze filantropische bouwonderneming was een experiment om te kijken of het mogelijk was om zonder overheidssteun goede en betaalbare woningen te bouwen voor arbeiders. Als zou blijken dat dat niet kon, moest de overheid echt ingrijpen, hoezeer dat ook indruiste tegen de toenmalige vrijemarkteconomie.

De functie van woningopzichteres bij de Bouwonderneming was een nieuwe functie in Nederland; Went en Johanna ter Meulen, die elders in de Jordaan werkte, waren de eerste woningopzichteressen. Toen de Bouwonderneming was opgericht ging Went eerst onderzoek doen naar de woonomstandigheden van de bewoners aan de Goudsbloemstraat en de Lindengracht, het gebied dat opgekocht zouden worden.

Het leven van mensen in de Jordaan

Kamerwoning eerste verdieping Lindengracht 238, ca. 1895. Vrouw aan wastobbe en drie kleine kinderen

Went trof veel gezinnen aan die in kelders woonden. Ze beschreef wat ze zag:

“Vele kon men slechts droog houden, door eenige uren per dag het steeds stijgende grondwater naar buiten te pompen; de vloer was vermolmd, alles droop van het vocht, langs de muren der bedsteden sijpelde het water. Licht- en luchtverversing waren zeer gebrekkig, in vele gevallen was de kelder van achteren blind, hetgeen wil zeggen, dat er aan den achterkant geen raam was, zoodat licht en lucht alleen door de voorruimte moest binnentreden; branden van een petroleumlamp op klaarlichten dag was schering en inslag in het achtervertrek. En daar achter in die donkere, vunze ruimte woonde men met het geheele gezin, omdat de voorkelder zeer dikwijls als winkeltje of werkplaats in gebruik was genomen.”(5)

Eind negentiende eeuw hadden alleen welgestelden waterleiding, riolering en elektrisch licht. In de Jordaan moesten veel bewoners water halen bij een gemeenschappelijke kraan (die in de winter dicht was omdat hij toch maar bevroor) of per emmertje betalen bij de vuur- en waterbaas. In weinig woningen was een privaat aanwezig; mensen deden hun behoefte in een poeppot die bij de bedstee of in een kast stond en dagelijks werd geleege door wat grappend de Boldootkar werd genoemd (Boldoot was een *eau de cologne*-merk). Als je de pot naar de kar bracht moest je oppassen dat je niet uitgled op de steile trappetjes.

Trappaantal naar de tweede verdieping, Lindengracht 238, ca. 1895

Slapen deden mensen in een bedstede, op de vloer of op een paar stoelen. Het stikte in de huizen van het ongedierte: hoofdluizen, wandluizen, vlooiën, het was er vies, donker en het stonk. Vrouwen hadden hun handen vol aan hun zwangerschappen (de pil bestond nog niet), hun kinderen, het huishouden (de was op de hand!), een centje bijverdienen zoals garnalen pellen voor restaurants, burenhulp en burenruzies.

Achtergrond van deze situatie was dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw veel ongeschoolde krachten (voor werk in de bouw, de haven en fabrieken) naar Amsterdam trokken. De grondprijzen en de huren stegen en velen konden een fatsoenlijke woning niet betalen. In de volksbuurt de Jordaan werd elk lapje grond benut en grote gezinnen leefden hodgehoged bij elkaar. Het was er een doolhof van poortjes en gangetjes. Binnenplaatsen en tuinen werden volgebouwd met eenkamerwoningen, huizen werden opgesplitst en kelders bewoond. In 1874 waren in Amsterdam totaal 4.985 kelderwoningen, merendeels in de iets lager gelegen, dus vochtige wijk de Jordaan. (6)

Georg Breitner, Grondkruiers in Amsterdam

Conclusie van Went's onderzoek

Na het onderzoek van Went bleek dat de woningen in de Jordaan niet konden worden verbeterd, maar gesloopt moesten worden. Ze kreeg er de reputatie van ‘mensenvorstot’, want de krotbewoners werden vaker van hot naar her gejaagd zonder dat ze daar iets mee opschoten. Maar Went had iets geleerd: "De bezoeken aan kelderwoningen en krotten hadden haar doen inzien dat niet alleen bouwtechnische kennis vereist was, maar dat een scholing op sociaal en psychologisch gebied minstens even belangrijk is," vertelde haar opvolgster Blomberg (7). Woningen moesten op een andere manier worden gebouwd, maar die woningen vereisten een heel andere leefwijze, die mensen aangeleerd moest worden.

Maar hoe moest ze dat doen? Toen de sloopvergunning afkwam, ging Went in 1896 naar Londen om haar licht op te steken bij Octavia Hill. Dat was de eerste woningopzichteres ter wereld en een groot voorbeeld: zij kocht krotten op, verbeterde ze en de bewoners konden in het huis blijven wonen, want ze had geen winstoogmerk. Ze haalde zelf de huur op waardoor

persoonlijk contact werd gelegd. Volgens Hill was verbetering van volkshuisvesting de eerste voorwaarde voor de geestelijke verheffing van bewoners.

Went vertelde over haar: "Ze achtte de invloed van een slechte woning zo noodlottig en was zo overtuigd van de heilzame werking die verbetering op de bewoners zou hebben, dat ze dacht dat haar wijze van werken tot oplossing van het woningvraagstuk zou leiden, mits het beheer van deze verbeterde krotwoningen in handen kwam van een beschaafd, verstandig, warmvoelend mens en bij voorkeur in handen van een vrouw." (8)

Lindengracht tijdens de sloop (foto ca. 1896)

Hygiënistische woningen

De Bouwonderneming wilde nieuwe, betaalbare woningen bouwen die voldeden aan moderne, hygiënistische eisen. Hygiënistenvormden toen een brede internationale beweging van artsen, psychiaters, onderwijzers, juristen en hulpverleners, die dachten dat besmettelijke ziektes door miasma (de kwalijke walm van afvalwater, beerputten, privaten, poeptonnen) ontstonden. Zonlicht en lucht roeiden die kwalijke dampen uit. Ook toen eind negentiende eeuw het bestaan van bacteriën werd ontdekt, bleef men bij deze visie.

De beweging had ook in Nederland veel invloed en toen bleek dat vooral in volksbuurten besmettelijke ziekten heersten werden vooral de vrije toetreding van zon, licht en lucht en de aanleg van waterleiding en riolering als oplossingen gezien.

Natuurlijk waren de krotten en kelders in de volksbuurten een doorn in het oog van de hygiënistenvormden. Maar ook voor de revolutiebouw hadden ze geen goed woord over.

Revolutiebouw eind 19de eeuw, Gerard Doustraat (foto 2008)

Vanaf 1870 probeerden revolutiebouwers de woningnood op te lossen door gestapelde woningen te bouwen aan de rand van de stad. Er werden geen wettelijke eisen aan woningen gesteld, dus kopers van grond bekommerden zich alleen maar om hoeveel woningen konden worden gebouwd op zo weinig mogelijk grond, huisjesmelkers wilden zoveel mogelijk huur innen en de (altijd mannelijke) architecten hadden geen aandacht voor de binnenkant van de woning, want geen flauw benul wat in een huishouden nodig was.

Went fulmineerde tegen deze woningen, "die dorre, eentonige huizenrijen, zonder kraak of smaak." In 1937 vertelde ze in ene radiotoespraak: "Uit die jaren dateert o.a. de Amsterdamse alkoofwoning (..), die ons heden voor moeilijke problemen stellen, omdat er massa's en massa's van deze soort woningen zijn gebouwd en omdat men thans de onhygiënische opzet daarvan, de brandgevaarlijkheid en de ondoelmatigheid onvoorwaardelijk afkeurt." (9). Bij alkoofwoningen lag de slaapkamer in het midden en had daardoor geen ramen. De hoge etagewoningen waren rug aan rug gebouwd zodat er maar aan een kant van de woning licht in de woning viel, en het waren smalle, diepe woningen met donkere trappen. De privaten waren onhygiënisch, want in gemeenschappelijke portalen. Er waren geen aparte slaapkamers voor kinderen, en de scheidingswanden tussen de woningen aan de voor- en achterkant waren brandonveilig en gehorig. Ook het gedrag van bewoners ging in tegen het principe van licht en lucht: bewoners huisden met het hele gezin in de inpandige keuken en gebruikten de kamer met het raam alleen als pronkkamer, waar ze ook nog gordijnen hingen om het verschieten van de bekleding te voorkomen. Ook waren er veel burenruzies, omdat zes gezinnen van één trap gebruik moesten maken.

Dat wilde de Bouwonderneming Jordaan beter doen. In haar visie op wat goede woningen waren vond Went in de architect Jan Ernst Van der Pek een bondgenoot. Later, in 1901, zou ze met hem trouwen; het huwelijk duurde tot het overlijden van Van der Pek in 1919. Want Van der Pek was een buitenbeentje onder architecten. Hij vond het ontwerpen van gezonde en bruikbare volkswoningen de meest prangende kwestie in de architectuur en was bereid hiervoor tegen gering loon en weinig prestige te werken. Ook vond hij het belangrijk dat de woningen aangepast waren aan de levenswijze van arbeidersgezinnen. Hij had zich daarin al verdiept middels huisbezoeken vanuit het Armbestuur en de Volksbond tegen Drankmisbruik.

Goudsboemstraat 125-127, nu Rijksmonument (foto 2019)

Hij ontwierp voor de Bouwonderneming 131 woningen, aan de Goudsbloemstraat 125-149 en de Lindengracht 206-246. Alle woningen kregen een eigen w.c. en een keuken. De keuken was klein, anders werd die weer gebruikt als woonkeuken en werd de woonkamer alleen pronkkamer voor de mooie meubels. Van der Pek liet de nieuwe eenkamerwoningen aan de Goudsbloemstraat allemaal grenzen aan een binnenplaatsje voor licht en lucht, en ze hadden een balkon met bergkast, waar de bewoners erg blij mee waren. De tweekamerwoningen aan de Lindengracht kregen een portaaltje zodat bezoekers niet meteen met de deur in huis vielen. Omdat er behoefte was aan de combinatie wonen en werken waren dit woningen voor winkeliers. De bedrijfsruimte kwam aan de straatkant, de zolder kon gebruikt worden als opslagruimte. Ook kwamen er spouwmuren tussen voor- en achterhuizen, legde hij ventilatiekanalen aan en bijzondere raamconstructies voor de luchtcirculatie.

Lindengracht 218, nu Rijksmonument (foto 2019)

Resultaat van het experiment

Went nodigde eerst de oude bewoners uit om terug te keren. Maar de meesten konden de hogere huur (v.a. f.1,70 p.m.) niet betalen: slechts 9 van de 103 gezinnen accepteerden een woning. Dat was een grote teleurstelling voor Went.

Resultaat van het experiment was daarom meteen duidelijk: het was niet mogelijk om op economische basis (dus met geldschieters) de huisvesting van arbeiders te verbeteren. Subsidie en andere wetgeving was nodig, grondspeculatie moest worden beperkt en het moest mogelijk worden grond te onteigenen.

Die conclusie zou grote invloed hebben op het ontstaan van de Woningwet in 1901. Ook had de werkwijze van de Bouwonderneming impact op de verdere ontwikkeling van de sociale woningbouw, omdat het de eerste woningbouwvereniging was die al in een vroeg stadium rekening hield met woonwensen van bewoners. (10)

2. Woningopzichteres

Het vrouwelijk woningbeheer vond het bestuur van Bouwonderneming Jordaan een groot succes (11). Went vervulde de functie van woningopzichteres dan ook met verve, en zou later ook het werk doen bij de Vereniging Amsterdams Bouwfonds en het Amsterdams Tehuis voor Arbeiders. Ze ontwikkelde een visie op het vak en door haar ervaring en haar deelname in besturen en verenigingen werd ze een autoriteit op het gebied van sociale huisvesting.

Een woningopzichteres moest volgens Went de schakel zijn tussen opdrachtgever, architect, bouwers en huurders. Haar taken waren het toezicht op hoe woningen werden gebouwd, het tijdig signaleren en laten verhelpen van onderhoudsgebreken en het ophalen van de huur. Ook moest ze bewoners leren om de woning ‘proper’ te bewonen en zoveel mogelijk met elkaar in rust en harmonie te leven.

Toezicht op de bouw

Toezicht op hoe woningen werden gebouwd was broodnodig, want de woningen die eind 19de eeuw waren gebouwd waren, zoals boven al bleek, zwaar onder de maat. Went vertelde: “Bij de bouw van een woningcomplex had de goede gedachte voorgezeten, om niet in het huisvertrek te doen slapen. Maar... toen had men in de keuken vlak tegenover het fornuis met ruim 1 m. tussenruimte een bedstede aangebracht. Stelt u zich eens even voor, wat dat wil zeggen – in tijden van ziekte, enz, maar ook wat het betekent in het leven van elke dag.” (12)

Tussen 1901 en 1922 (toen raakte het rijksgeld alweer op) werden dankzij de Woningwet vele woningbouwverenigingen opgericht, die krotten opruimden en nieuwe huizen bouwden. Daarbij kregen huurders, dus ook vrouwen, een gezicht, architecten gingen rekening houden met hun behoeften en gedrag. Went was vol goede hoop, en identificeerde zich met het lot van de arbeidersvrouwen: “Een nieuwe tijd brak nu aan, en tijd vol grote beloften (...) de vrouw ging zich interesseren voor nieuwe oplossingen, voor nieuwe vormen van bouw, want ja, men had haar tot nu toe hier niet in gekend, integendeel, men had haar geheel hierbuiten gesloten, zij was volkomen onmondig verklaard, waar het ging om de woning die zij zelf zou moeten bewonen.” (13).

Maar het ging langzaam. Nog in 1930 constateerde een rapport van de Studiecommissie voor praktische woninginrichting Amsterdam dat vrouwen weinig profijt hadden van de technische vooruitgang: “De dagelijks terugkomende arbeid in de huishouding heeft van het schitterende vernuft van de tegenwoordige techniek, in tegenstelling met de industrie, nog weinig voordeel ondervonden. (...) Dit tekort bij het bouwen van woningen is als een vergeten hoofdstuk in het boek der architectuur.” De commissie had een leuk rekensommetje gemaakt: “Als een vrouw zes maanden in de winter twee kachels moet stoken en daarvoor vier trappen omhoog moet klimmen om vier kisten per dag te vullen, beklimt zij in deze periode de Westertoren 126 maal of bijna vijfmaal per week.” (14)

Door het dagelijkse contact met bewoners was een woningopzichteres op de hoogte van hun woonpraktijken en woonwensen, en als vrouw wisten ze zelf maar al te goed wat handig was en wat niet. Ze moest zo vroeg mogelijk de vinger aan de pols te houden, woningplattegronden en materiaalgebruik beoordelen en architecten suggesties doen over het gebruiksgemak. Ook moest ze woningbesturen adviseren over verbetering van het onderhoud en over de aanleg van voorzieningen.

Voor dit alles had een woningopzichteres technische kennis nodig, en Went zorgde dat studenten bij het vak woningopzichteres aan de School voor Maatschappelijk Werk les kregen in de functionaliteit van bouwplattegronden en materiaalgebruik, het toezicht op klein onderhoud en de beoordeling van de staat waarin een woning verkeerde. Op haar verzoek gaf Van der Pek daar cursussen woninghygiëne en in het lezen van bouwtekeningen. Van de eerste lichten afgestudeerden was het grootste deel woningopzichteres, en in 1930 totaal 110, die in dienst kwamen van woningbouwverenigingen, particulieren en gemeenten (15).

Went stond niet alleen in haar pogingen om het perspectief van vrouwen naar voren te brengen. Feministische vrouwen van de SDAP gaven duidelijk te kennen dat ze het ridicuul vonden dat progressieve politici zich alleen bekommerden om vrouwelijke fabrieksarbeid en niet over het huishoudelijke geploeter van vrouwen. Het moest vrouwen makkelijker worden gemaakt. In het tijdschrift *De Proletarische Vrouw* van 1909 stond het artikel *Hier met die machines*: arbeiders hadden geen geld om stofzuigers, gasfornuizen, strijkijzers en kolenkachels aan te schaffen, zodat de bevrijding van de vrouw op zich moest laten wachten (16).

Vaak zorgden de afgestudeerde woningopzichteressen dat huishoudelijke apparaten en voorzieningen op wekelijkse afbetaling werden verkregen. Ook werd in 1935 elektrische verlichting aangebracht in trappenhuisen in de Jordaan; de schakelknop zat wel in de woning van de opzichteres.

Proper leren wonen

Een tweede taak van de woningopzichteres was de huur ophalen en zodoende contact te leggen met de huurders. Bewoners hadden hun hele leven in een eenkamerwoning, krot of kelder geleefd en hadden nooit privacy, een privaat en een keuken gekend. Sommige bewoners zagen in hun nieuwe woning de zin van het privaat niet in en gebruikten het als opbergruimte (20). En Went vertelde over een vrouw die het fornuis telkens naar de woonkamer versleepte om die te verwarmen, tot ze inzag dat dat niet nodig was.

Onderlinge ruzies werden vaak met veel geschreeuw en geweld opgelost en veel mannen hadden een alcoholprobleem, dus rekening houden met de burens was ook een leerpunt, vooral in de woningen van de revolutiebouw. “In de dicht bevolkte buurten van onze grote steden met hun hoge bouw en hun drie of vier verdiepingen boven elkander voelt men de nadelen van dit soort huisvesting dagelijks, en wrijvingen tussen gezinnen kunnen niet uitblijven. Helaas, verdraagzaamheid en inschikkelijkheid behoren nu eenmaal niet tot de meest voorkomende menselijke eigenschappen,” schreef Went (21).

Ook kwamen veel bewoners nooit buiten hun eigen buurt en was het voor hen vreemd om naar een ziekenhuis, kinderarts of MOB te gaan als dat nodig was.

De werkwijze van Went

Went moest zorgen dat bewoners zich aan de regels van de Bouwonderneming Jordaan hielden. De huur moest wekelijks worden betaald, maaltijden mochten niet in de keukens maar in de woonkamers worden gegeten, de was mocht niet in de woonkamer te drogen hangen, meisjes en jongens boven de 10 jaar moesten apart slapen, het trappentaal mocht niet als opslagplaats worden gebruikt, verkoop van sterke drank was verboden en ook het houden van kostgangers en viervoetige huisdieren (m.u.v. katten). Verder waren er allerlei details, zoals dat kleden niet op het balkon mochten worden uitgeklopt (waar dat dan wel kon in een etagewoning is niet duidelijk).

Voor Went was het betalen van de huur niet onderhandelbaar, dat moesten mensen iedere week doen, zonder uitstel. De enige uitzondering die ze maakte was tijdens de spoorwegstaking van 1903; toen wenste ze de mensen alleen veel moed, en dat werd niet vergeten, schreef Blomberg in haar biografie over haar (22).

George Breitner, *Buurtje*

Bij geluidsoverlast en ruzies tussen burens was het volgens Went een schone zaak om geduld te oefenen, want regels waren niet voor alles te maken. Ze wilde zich absoluut geen inspectrice noemen, maar opzichteres (23) en drong zich niet op: "Ik las ergens, dat het ergste wat een mens kan overkomen, is te worden geregeerd door een bemoeial. Inderdaad, en daarom: laat ons rustig afwachten, gebeurt het niet ontelbare malen, dat iets vanzelf terecht komt, juist als men er zich niet mee bemoeit?" (24)

Ze loste dingen niet vanuit gezag op, maar keek naar de mogelijkheden van de ander om problemen op te lossen. Blomberg schreef: "Voor mij was het een wonderlijke gewaarwording voor mijn ogen te zien, hoe mensen elkaar bewust kunnen maken van eigen mogelijkheden." (25) Ze kwam nooit onverwachts op huisbezoek, maar kondigde dat van te voren aan. Een studente van de opleiding vroeg haar hoe ze bewoners dan kon betrappen op slordigheid, en ze antwoordde: "Daar gaat het helemaal niet om. Ik wil ze niet betrappen. Ze moeten de kans krijgen het goed en gezellig te maken." (26)

Ook architect Van der Pek kwam overigens regelmatig op huisbezoek, omdat hij benieuwd was hoe de woning beviel. Hij vroeg dan bijvoorbeeld of de vrouwen liever iets anders hadden dan de zolder om de was te drogen als het regende en wat ze van de grootte van de bedstee vonden.

De bewoonsters waren bij Went heel open over hun persoonlijke problemen. "Hoe kwam het, dat de bewoners haar onmiddellijk in vertrouwen namen?", vroeg Blomberg zich af. "Zo gauw iemand haar naderde, was zij volledig verdiept in de ander. Zij kon luisteren, zoals ik het nooit een ander heb zien doen. Dat was haar kracht bij het huisbezoek. De moeilijkheden kwamen vanzelf tot haar. De vrouw, die uit een woning kwam met één bedstee en er nu een met drie had gevonden, vertelde uit zichzelf: 'Ik laat nog altijd een kind tussen mijn man en mij inslapen, al is het niet nodig. Maar het is nodig, dat ik geen kind meer krijg.'" (27).

Doel van het werk opzichteres was voor Went verbetering van de volksgezondheid, volkswontontwikkeling en volksgeluk. Praktische zaken waren belangrijk, maar vooral "De gelegenheid om hulp te bieden, om warmte te geven, om innerlijke groei te bevorderen." (28) Voor die ontwikkeling en innerlijke groei ondernam Went allerlei dingen. Zo lieten zij en haar man Van der Pek de Jordaankinderen logeren in hun zomerhuis in Santpoort, en stimuleerde ze de bewoners met hun kinderen naar buiten te gaan, naar zelfgebouwde tuinhuisjes aan de rand van Amsterdam, naar een zomerkamp in Bussum of op de Veluwe.

Voor gezondheid en geluk werd de verwijzing naar sociale instanties steeds meer een onderdeel van het vak. Blomberg schreef: "Eerst was de woningopzichteres een wandelende encyclopedie in het contact met sociale instellingen. Dat aantal groeide in die tijd en de opzichteres moest de sociale kaart van de stad goed kennen om te kunnen verwijzen." (29)

Arbeiderswensen

De wensen van arbeidervrouwen stemden niet altijd overeen met de toen geldende hygiënistische inzichten en de regels van de verhuurder.

Zo waren bewoners niet enthousiast over de roosters die moesten zorgen voor luchtverversing. Het tochtte en ze stopten ze vol met oude kranten (17). Ook wilden de vrouwen liever een woonkeuken en niet in de woonkamer eten. En ondanks het feit dat de was niet mocht worden opgehangen in de woonkamer, deden vrouwen dat toch, ook omdat velen bijverdienden met werk aan huis: Blomberg vertelde over het jaar dat ze met Went meeliep: "Bij Keetje de wasvrouw moest je heel zorgvuldig naar binnen lopen, omdat overal iets hing te drogen als het weer niet toeliet dat het op de veranda kon en de zolder al vol hing." (18)

En zoals dat altijd bij mensen het geval is, verschoven hun wensen en behoeftes met wat ze gewend waren. Blomberg vertelde dat toen de manlijke huurders van de Bouwonderneming Jordaan na de Tweede Wereldoorlog terugkwamen, ze het gênant vonden om zich in het keukentje te moeten staan wassen in het bijzijn van dochters of zussen en een grotere woning wilden (19).

Selectie van toekomstige bewoners

Een derde taak van de woningopzichteres was de selectie van toekomstige bewoners als een woning vrijkwam. Criteria waren of ze de huur konden betalen, of het gezin paste bij de grootte van de woning en bij de sociale samenstelling van de buurt.

Käthe Kollwitz (1910), Twee arbeidersvrouwen

Went (1936): “Wat een moeilijkheden zouden mij zelf bespaard zijn gebleven, en hoeveel reden tot ergernis zou de bewoners ontnomen zijn geweest, als ik van den beginne aan had geweten, dat men geen grote contrasten bij elkaar moet plaatsen; dat men aan geen slordig mensenpaar een woning geeft tussen kraakzindelijke huismoeders, dat men geen lawaaiig, rumoerig gezin zet tussen oude mensjes met hofjesallures. (...) En wanneer men mij wellicht toevoegt, dat een zeer slordig gezin tussen nette bewoners geplaatst de invloed dezer laatsten kan ondergaan, dan antwoord ik daarop, dat de mogelijkheid bestaat, inderdaad; maar dat meestal het tegenovergestelde plaatsvindt. (...) Ik vrees bovendien, dat hierdoor een bron van voortdurende wrijving zou ontstaan, dat allerlei grieven terecht of ten onrechte zouden worden geuit en dat deze het leven van de betrokkenen zouden verbitteren en verzuren. Dit alles kan door een goede regeling worden voorkomen.” (30)

En wederom: vrouwen konden de geschiktheid het beste beoordelen. Want “zij zien met een enkele oogopslag (..) of rommeligheid is toe teschrijven aan bijkomstige omstandigheden, of dat deze op karakterfouten wijst.” (31)

Het principe van *self-help*

De functie van woningopzichteres druiste in tegen het principe van *self-help* dat veel woningbouwverenigingen na 1901 aanhingen. Daar zaten huurders in het bestuur en losten bewonerscommissies problemen op. Een artikel uit 1895 in de *Groene Amsterdammer*, waarin had gestaan “Voor mij zal het altijd iets stuitends hebben dat beschaafde gefortuneerde dames rente ophalen voor de kapitalisten” vond jaren erna nog weerklank (32), en in 1925 was er in Amsterdam een gemeenteraadsvergadering waarin het functioneren van woningopzichteressen kritisch werd besproken. Besloten werd dat ze niet zonder toestemming van de huurders de woningen mochten binnengaan (33). Blijkbaar volgden die opzichteressen niet dezelfde werkwijze als Went en waren ze teveel op controle gericht.

Maar die verenigingen met *self-help* hadden ‘valide huurders’, mensen die in staat waren tot zelfredzaamheid en burgerlijke verantwoordelijkheid, en progressief-liberalen waren het er in ieder geval over eens dat bepaalde groepen arbeiders nog niet zo ver waren en dat daar een woningopzichteres nodig was. De manier waarop Went werkte, werd overigens wel gewaardeerd door linkse beleidsmakers; als iedere woningopzichteres zo werkte, zou er geen discussie zijn. (34)

Went schreef in 1938 over *self-help*: “Er zijn gelukkig velen, die zich zelf weten te helpen; in de tegenwoordige tijd wordt hun dit makkelijk gemaakt, gelegenheid tot zelfontwikkeling wordt hun ruimschoots geboden, voorlichting op allerlei gebied staat hun ten dienste, consultatie-bureaux zijn voor hen toegankelijk. Deze *self-help* heeft onze volle eerbiediging, trouwens eerbied voor een anders persoonlijkheid is de grondslag voor alle maatschappelijk werk. Maar er zijn velen, vooral onder de vrouwen, die deze openlijke weg niet durven gaan; ze missen de wilskracht, de energie daartoe, ze zijn dikwijls lam geslagen door de ellende en de kommer van elke dag, ze willen niet buiten hun woning treden met hun vragen en belangen, en toch hunkeren ze naar voorlichting. Hier nu kan persoonlijk contact tussen bewoonster en opzichteres vruchtdragend zijn.” (35)

Gedenksteen voor Louise Went in de Goudsbloemstraat, aangebracht door bewoners (foto 2019)

3. Tevredenheid en ontevredenheid

Went was tevreden over de ontwikkelingen van de sociale huisvesting. Eind 19de eeuw had ze een grote gelatenheid aangetroffen onder de arbeiders over de woningnood en de krotwoningen, maar in 1938 schreef ze: “De arbeider van heden stelt heel andere eisen aan zijn woning, hij neemt geen genoegen meer met wat hem wordt voorgezet.” (36)

Die democratisering vond begin 20ste eeuw op allerlei gebieden plaats. Er kwam algemeen kiesrecht, vrouwenkiesrecht, een leerplichtwet, kindervetten en de achturige werkdag, en dat alles had ook zijn weerslag in de School voor Maatschappelijk Werk. Went schreef in 1939, als voorzitter: “Onze school, oorspronkelijk ingesteld op het werken voor anderen, zette dit om in het werken met anderen. De leerlingen, oorspronkelijk tot ons gekomen, gedreven door deernis met de minst bezittenden, door een gevoel van maatschappelijke bevoorrechting en de behoefte om iets goed te maken, voelden nu de drang in zich om mede te strijden deze geweldige strijd om gelijke ontwikkelingsvoorwaarden, gelijke rechten, om gelijkelijk deel te kunnen hebben aan de hoogste levenswaarden. Om te staan naast die anderen.” (37)

Affiche Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, 1918

En dat bij de arbeiders in de Jordaan ‘verruiming van geest’ had plaatsgevonden mag misschien blijken uit de Februaristaking van 25 februari 1941, al heeft Went zich daar zelf niet over uit gelaten. Deze staking werd georganiseerd door de CPN’ers onder de Jordaanbewoners en was de enige staking tijdens de Tweede Wereldoorlog. Blomberg kwam die dag de huur ophalen: “De bewoonsters waren goed op de hoogte en zetten mij de stand van zaken uiteen. Zij waren ervan doordrongen, dat ter wille van de joden en ter wille van henzelf, maar in feite ter wille van iedere Nederlander, dit gebeuren moest.” Blomberg kon niet in het kantoortje komen, en de bewoonsters lieten haar in huis en kwamen gewoon de huur brengen. Ze konden het verloop van de staking volgen: “Door de aan de huizen bevestigde spiegels konden wij zien, hoe de overvalwagens langskwamen; de mensen die spreekkoren hielden: ‘Weg met de jodenprogroms’ verdwenen.” (38) De opstand werd door de Duitsers met geweld onderdrukt.

De Dokwerker, Herdenking Februaristaking 2008

Het vak woningopzichteres

Toen er in 1938 nog steeds bijna alleen mannen zaten in de besturen van woningbouwverenigingen hield Went het volgende pleidooi: “Is niet alle opzicht vrouwelijk werk? Evenals de vrouw het hoofd van de huishouding is in eigen gezin, waar ze alles regelt, met leveranciers en werkvolk spreekt, reparaties opdraagt en toeziet op de juiste uitvoering daarvan, orde schept in het huis, zorgt voor een goede verstandhouding tussen de leden van het gezin onderling, sfeer schept, eveneens zal zij als hoofd van een vereniging van woningen op haar plaats zijn.” (39) Vrouwen konden directrice worden, zoals Went dat was van de Bouwonderneming Jordaan. En woningopzichteressen zouden volgens haar nodig blijven, zelfs in de verenigingen voor woningen van meer valide arbeiders, al hoefden ze daar de huur niet op te halen. Want: “Eigen ervaring heeft mij geleerd, dat er in ieder mensenleven tijden zijn, waarin men snakt naar het medeleven van een ander, en liefst van iemand, die op een ander plan staat, en die zich boven de dingen weet te stellen.” (40)

Het vak woningopzichteres zou echter later het loodje leggen. Verenigingen kregen een groter woningbezit, waardoor de combinatie van woningbeheer en sociaal werk teveel tijd in beslag nam. De rol van technisch beheerder werd aan mannen gegeven en het werk van woonmaatschappelijk werkers werd beperkt tot de zware probleemgevallen. Zo werkten ze in zgn. woonscholen, controlewoningen voor ontoelaatbare gezinnen, waar ze bewoners discipline, hygiëne en netheid moesten leren. Dat waren meer inspectrices dan de respectvolle opzichteressen die Went met het beroep had bedoeld.

In de jaren 60 en 70 veranderde de visie op deze probleemgezinnen; ze werden meer als slachtoffers van een onverdraagzame maatschappij gezien. De woonscholen, die toch al niet succesvol waren, werden opgeheven. (41)

Sinds de jaren 90 worden sociale huurwoningen meer bestemd voor mensen met lage inkomens en minder kansen, waardoor er in bepaalde wijken meer problemen zijn. Die problemen worden vaak door de gemeente en door bewoners zelf opgepakt. Sommige woningbouwverenigingen hebben echter nog een woonmaatschappelijk werker in dienst, waar huurders hulp kunnen vragen bij problemen als de betaling van de huur, buurtoverlast en eenzaamheid en die, zo staat op een website, 'bij voorkeur bij u aan huis komt'. Het is maar wat je gewend bent.

Noten

(1) Louise Went was van 1901-1919 getrouwd met Van der Pek en in haar eigen publicaties noemde ze zich vanaf toen Van der Pek-Went. In publicaties over haar wordt ze wisselend Went of Van der Pek-Went genoemd, en in dit artikel koos ik ervoor haar eenvoudig Went te noemen.

(2) L. van der Pek-Went (1938), 'Woningtoestanden voor de woningwet', In: L. van der Wal e.a. (red.), *Beter wonen, Gedenkboek 1913-1938*, De Arbeiderspers Amsterdam, p. 15

(3) J.A.de Haan (2016), *Landhuizen en villa's in Nederland tussen 1840 en 1916*, Universiteit van Amsterdam: <http://dare.uva.nl>

(4) E.M.L. Bervoets, 'Woningbouwverenigingen als tussenschakel in de modernisering van de woningbouw 1900-1940'. In: A.A.A. de la Bruhèze, H.W. Lintsen, Arie Rip, J.W. Schot, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie* (2003), p. 147, 148: https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech06_01/lint011tech06_01_0008.php

(5) Went, zie noot 2, p. 21

(6) Went, zie noot 2, p. 16, 21-25

(7) Wilhelmina Blomberg (1985), *Louise Went (1865-1951. Aan de bakermat van de Amsterdamse volkshuisvesting*. Uitgave Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting Amsterdam, p. 7

(8) L. van der Pek-Went (1937), *De vrouw en de strijd voor de verbetering van de volkshuisvesting*. Radiotoespraak, opgenomen in Blomberg (zie noot 7), p. 145,146

(9) Went, zie noot 8, p. 148

(10) Bervoets, zie noot 4, p. 150

(11) Bervoets, zie noot 4, p.150

(12) Went, radiotoespraak 1937, zie noot 8, p. 150

(13) Went, radiotoespraak 1937, zie noot 8, p. 149,150

(14) Bervoets, 'Co-productie: emancipatie van de gebruiker? 1920-1970.' In: A.A.A. de la Bruhèze, H.W. Lintsen, Arie Rip, J.W. Schot, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie* (2003), p. 164, 165:

https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech06_01/lint011tech06_01_0009.php

- (15) P.H. Hubregtse, 'De sociale taak der woningopzichteressen.' In: *Maatschappelijk werk. Opstellen aangeboden aan Emilie Knappert, 1930*, p. 208. Marie Kamphuis Archief, inventarisnr. 1.1.2
- (16) Bervoets, zie noot 14, p. 162-166
- (17) E.M.L. Bervoets, (2003), 'Betwiste deskundigheid: de volkswoning 1870-1930'. In: A.A.A. de la Bruhèze, H.W. Lintsen, Arie Rip, J.W. Schot, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie* (2003), p. 122
https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech06_01/lint011tech06_01_0007.php
- (18) Blomberg, zie noot 7, p. 51
- (19) Blomberg, zie noot 7, p. 87
- (20) L. van der Pek-Went (1938), 'Woningtoestanden voor de woningwet', In: L. van der Wal e.a. (red.), *Beter wonen, Gedenkboek 1913-1938*, De Arbeiderspers Amsterdam, p. 15
- (21) L. vander Pek-Went, *Ervaringen van een woningopzichteres* (1936-1938), opgenomen in Blomberg, zie noot 7, p. 117
- (22) Blomberg, zie noot 7, p. 27
- (23) Blomberg, zie noot 7 p. 28, 40
- (24) Went, *Ervaringen*, zie noot 21, p. 115
- (25) Blomberg, zie noot 7, p. 51
- (26) Blomberg, zie noot 7, p. 40
- (27) Blomberg, zie noot 7, p. 28
- (28) Went, *De plaats van de vrouw bij de bouwvereniging* (1938), opgenomen in Blomberg, zie noot 7, p. 128
- (29) Blomberg, zie noot 7, p. 28
- (30) Went, *Ervaringen*, zie noot 21, p. 103
- (31) Went, *Ervaringen*, zie noot 21, p. 111
- (32) Blomberg, zie noot 7, p. 59
- (33) Ali de Regt, *Woningopzichteressen, een mislukt professionaliseringsproces*, p. 439
- (34) Blomberg, zie noot 7, p. 59
- (35) Went, *De plaats van de vrouw*, zie noot 28, p. 127
- (36) Went, *Woningtoestanden*, zie noot 2, p. 33
- (37) L. van der Pek-Went, 'Veertig jaren School voor Maatschappelijk Werk', in: *Ter herinnering aan het veertigjarig bestaan van de School voor Maatschappelijk Werk te Amsterdam, 1899-1939*, Van Gorcum Assen, 1940, p. 11. Marie Kamphuis Archief, inventarisnummer 1.1.3
- (38) Blomberg, zie noot 7, p. 75
- (39) Went, *De plaats van de vrouw*, zie noot 28, p. 126
- (40) Went: *De plaats van de vrouw*, zie noot 28, p. 128
- (41) F.E.J. Vendrik, (2011) *Het panopticum voor ontoelaatbaren*, masterthesis architectuurgeschiedenis, UU

Afbeeldingen (alle vrij van auteursrechten)

- Louise Went, 1939. Stadsarchief Amsterdam:
<https://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/OSIM00006003025>
- Kamer Lindengracht 238, vrouw aan de wastobbe en drie kinderen (1895). Stadsarchief Amsterdam: <https://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/0814FO000081>
- Trapportaal Lindengracht 238 op de eerste verdieping (1895). Stadsarchief Amsterdam: <https://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/0814FO000079>
- Breitner (1867-1923): Grondkruiers met karren. Rijksmuseum:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Hendrik_Breitner_-_Grondkruiers_met_karren.jpg?uselang=nl

- Sloop 1896 Lindengracht 226-230. Stadarchief Amsterdam:

<https://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/0814FO000030>

- Revolutiebouw, Gerard Doustraat Amsterdam (2008). Vrij van auteursrechten m.v.v. [GNU Free Documentation License](#): <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GerardDoustraat.jpg>

- Goudsbloemstraat, foto 2019

- Lindengracht 218, foto 2019

- Breitner (1867-1923): Buurtje in Den haag/ Scheveningen:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buurtje_in_Den_Haag_of_Scheveningen_Rijksmuseum_SK-A-3528.jpeg?uselang=nl

- Käthe Kollwitz, Twee arbeidersvrouwen (1910)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ZWEI_STUDIEN_EINER_ARBEITERFRAU.PNG?uselang=nl

- Gedenksteen voor Louise Went, aangebracht door bewoners in 1946, foto 2019

-Affiche Theo Molkenboer voor de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (1918):

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laat_mij_binnen_-_ik_breng_nieuw_licht.jpg

- Herdenking Februaristaking (2008) bij het beeld De Dokwerker:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Februari_staking_2008.JPG